

Limba română în/și lingvistica franceză. Observații asupra unor lucrări apărute în Franța

Adrian CHIRCU

„Néanmoins, l'étude du roumain hors de ses frontières n'en est encore qu'à ses débuts, ou presque.”
(Alf. Lombard)

0. Autorii studiilor de lingvistică publicate în Franța nu au acordat și nu acordă o prea mare atenție românei, în ciuda faptului că aceasta reprezintă, așa cum deseori s-a afirmat, una dintre limbile care ajută nu numai la înțelegerea formării și dezvoltării limbilor romanice, ci și la explicarea unor fapte de limbă din peisajul lingvistic european. Discuțiile care privesc limba română sunt sporadice și trădează uneori o cunoaștere insuficientă a sistemului lingvistic românesc.

0.1. În intervenția noastră, ne propunem să urmărim îndeaproape modul în care unele aspecte de ordin lingvistic sunt percepute și interpretate în literatura de specialitate apărută recent în Franța. În ceea ce privește selectarea lucrărilor, am avut în vedere în primul rând criteriul cronologic. În cele mai multe cazuri, ne-am oprit la lucrări cu caracter contrastiv, căci acestea sunt cele în care predomină trimerile la română. Am supus excursului nostru critic lucrări apărute în ultimii zece ani, alegerea noastră explicându-se mai ales prin faptul că puține dintre studiile publicate în cei din urmă ani au reușit să se impună sau să fie citate în literatura de specialitate.

1. În cartea sa *Du latin aux langues romanes*¹, Michel Banniard își propune să realizeze o sinteză privind evoluția limbilor romanice. Autorul e convins că „l'histoire du passage du latin aux langues romanes s'écrit au sein d'une relation «interactive» entre les locuteurs latinophones et la langue qu'ils parlent”². Schițând o tipologie a limbilor romanice, autorul consideră că româna, alături de franceză, ar face parte dintr-un grup de „langues d'évolution forte”³.

1.1. Nu credem că, în cazul românei, trebuie să vorbim despre o evoluție majoră în raport cu latina. Limba română este mult mai conservatoare decât franceza și nu trebuie să o includem în același tip. Diferențele față de latină și de celelalte limbi romanice se datorează, în principal, izolării de romanitate, superstratului și adstratului. Izolarea poate duce atât la conservarea unor fapte de limbă, cât și la inovații, însă nu atât de numeroase încât să schimbe structura unei limbi.

Cu ani în urmă, Sextil Pușcariu puncta foarte bine aceste aspecte, considerând că deosebirile „se împart în trei categorii mari. Pe de o parte, limba noastră apare mai conservativă decât celelalte limbi romanice, păstrând elemente cari aiurea s-au pierdut și au fost înlocuite cu altele. Pe de altă parte, inovațiuni de limbă cari, la despărțirea celor

¹ Coll. „Linguistique”, nr. 160, Paris, Editions Nathan Université, 1997, 128 p.

² *Ibidem*, p. 19.

³ *Ibidem*, p. 39.

două grupe, existau în germene, dar nu ajunsese să se dezvolte, se găsesc la noi și la romanii de vest, dar evoluția lor e diferită. În sfârșit, în dezvoltarea mai departe, fără legătură, a celor două grupe de limbi, aflăm schimbări nouă ale substratului comun de limbă, deosebite în vest și est⁴. Faptele de limbă aduse în discuție de lingvistul francez sunt doar ipotetice și, prin urmare, nu pot verificate. La o analiză atentă a vechii române, constatăm deosebiri destul de importante în raport cu exemplele alese de autor, care nu sunt elocvente pentru demersul său. Mai exact, nu se verifică, în cazul românei, pe textele vechi.

1.2. De exemplu, lingvistul de la Toulouse urmărește diftongarea romană și alege ca exemple cuvintele latinești: *decem*, *testa*, *ferrum*, *novum*, *morta*, *corpus* și descendenții lor romanici. Lat. *corpus* trebuie exclus din analiză încă de la început, deoarece avem de-a face cu un împrumut târziu din latină sau franceză, după cum ne lasă să înțelegem dicționarele etimologice ori explicative românești.

În limba veche, *corp* nu e atestat. Pentru aceeași noțiune circula sl. *trupū* („Cum e easte trupul fără sufletu morrtu, așa și credința fără lucru moarrtă easte”, CV, p. 350/61v). Explicații de același fel se pot face și pentru lat. *decem*, care în limba veche cunoaște forma *dzeace*, iar nu **diece*, așa cum anticipă Michel Banniard („Și lăcui într-înșii mai multe de dzeace zile”, CV, p. 293/33r; „Feaceră, derep<t> însă, toți cine era mândri și toți cine la cort lucra, dzeace pocroave cortului den mătase răsucită...”, PO, p. 217, 36).

Forma pe care Michel Banniard o aduce în discuție pentru vechea franceză (*dieis*) nu e nici ea conformă. Mai des întâlnită e *dis* („El grant verger fait li reis tendre un tref/ Les dis messages ad fait enz hosteler” – „Regele dă ordin să fie instalat un cort în grădina cea mare, în care îi cazează pe cei zece soli”, CR, p. 38/vs. 159-16). Tot neatestat în română rămân și formele: **tiesta* ‘cap’, *fiera* ‘fier’.

Alegerea unor cuvinte nu s-a făcut științific, de aici ideea că, în ceea ce privește limba română, demersul este unul trunchiat, dacă nu ratat. Propunându-și să realizeze o sinteză a evoluției limbilor romanice, Michel Banniard lasă la o parte aspecte importante ale acesteia.

La fel de nerelevante sunt și unele dintre exemplele inserate în paginile următoare ale cărții, cum ar fi, de pildă, descendenții din română ai lat. (*h*)*eremus* ‘singurătate, pustiu’, care ar fi dat în română *ermu*.

De altfel, nu ne-au convins nici exemplele referitoare la palatalizarea românească. Rom. *cenușă* nu are cum să fie un descendent al lat. *cinerem*. E vorba aici de un cuvânt care face parte din familia lexicală a lui *cinerem*, **cinusia*, care se justifică și cu ajutorul substantivelor cors. *cianugia* și sard. *cinus*.

Lat. *gamba* nu poate fi luat în discuție în ceea ce privește unele tendințe din latina dunăreană, deoarece apariția acestuia în limbă e târzie și se justifică prin împrumut din latina savantă.

1.3. Chiar dacă s-a dorit să fie o carte de referință, lucrarea lui Michel Banniard dovedește faptul că alegerea exemplurilor s-a făcut într-o manieră aleatorie. Poate că o mai bună și temeinică consultare a lucrărilor de referință din lingvistica românească l-ar fi ajutat pe autor să elimine aceste greșeli. De altfel, în bibliografia de la sfârșitul lucrării nu

⁴ Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974, p. 152.

regăsim niciun studiu care să aibă în vedere o descriere de ansamblu a apariției și dezvoltării limbii române.

2. În cartea sa *Les langues de l'Europe*⁵, Jacques Allières își propune să ofere cititorului, lingvist sau nu, „une information sérieuse sur les diverses langues parlées dans l'Europe d'aujourd'hui”. Cum e și firesc, observațiile asupra limbii române sunt făcute în cadrul capitolului dedicat limbilor romanice. Am remarcat o bună prezentare a limbii române în cadrul României, iar remarcile autorului vizează diferitele compartimente ale limbii.

2.1. Jacques Allières consideră că, în ceea ce privește evoluția vocalelor, „le roumain présente quant à lui une asymétrie de traitement assez remarquable, puisque la série palatale y suit le modèle occidental et la série vélaire le modèle sarde”⁶. De această dată, exemplele sunt bine alese și conforme cu realitatea, chiar dacă pe ici pe colo se resimte o ușoară arhaicizare a unora dintre ele: *ochiu, urechie*.

2.2. De asemenea, am constatat o bună cunoaștere a sistemului limbii române și a influențelor externe pe care le-a suferit româna: „en roumain, c'est bien *ille* qui comme ailleurs est continué mais post posé au substantif (constructions parallèles en albanais et en bulgare): *om + ille > omul* ‘l'homme’, *câine + ille > câinele* ‘chien’, *casă + illa > casa* ‘la maison’”⁷. Nici viitorul și nici condiționalul românesc n-au ridicat probleme în tratarea faptelor de limbă, autorul dovedind încă o dată că se află pe tărâmul său de cercetare, lingvistica romanică.

3. Un an mai târziu, Jacques Allières publică un *Manuel de linguistique romane*⁸, care reprezintă, de fapt, o inițiere în studiul limbilor romanice. Nu vom prezenta toată cartea, ci ne vom referi la capitolul consacrat limbii române (p. 279-303), intitulat *Le daco-roman*. La paragraful în care discută unele chestiuni de fonetică, Jacques Allières observă că „le roumain a seul dans la Romania palatalisé les occl. dentales”⁹ și dă exemple adecvate: *țară, zice, in, șapte* etc. Aproape întregul său excurs în sistemul limbii române evidențiază particularitățile limbii române în raport cu limbile romanice. În viziunea autorului, lexicul românesc „offre des caractéristiques singulières”¹⁰ care se datorează în special substratului superstratului sau adstratului.

3.1. O atenție specială este acordată superstratului slav care a reconfigurat lexicul românesc mai mult decât a făcut-o superstratul germanic în România occidentală, de aceea este considerat hotărâtor pentru evoluția ulterioară a limbii: „absolument déterminant dans la formation de la langue, il implique des contacts historiques prolongés et d'intensité variable, tout comme les premiers emprunts germaniques du latin sont bien antérieurs à l'apport massif consécutif à la vague des Grandes Migrations”¹¹.

⁵ Coll. „Que sais-je?”, nr. 3559, Paris, Presses Universitaires de France, 2000, 128 p.

⁶ *Ibidem*, p. 32.

⁷ *Ibidem*, p. 41.

⁸ Coll. „Bibliothèque de grammaire et de linguistique”, nr. 10, Paris, Honoré Champion Editeur, 2001, 232 p.

⁹ *Ibidem*, p. 280.

¹⁰ *Ibidem*, p. 280.

¹¹ *Ibidem*, p. 284.

Regăsim în paginile cărții și împrumuturi de origine greacă, maghiară ori turcă. Alegerea unui număr mare de cuvinte provenind din aceste limbi este de invidiat chiar și de către autorii unor lucrări de istoria limbii române.

3.2. În paginile următoare, Jacques Allières se oprește asupra repartiției dialectale a dacoromânei, valorificând, în principal, datele oferite de către atlasele lingvistice românești și subliniind ce au în comun și ce diferențiază cele cinci subdialecte nord-dunărene (de ex. *curechi, ginere, june, mormânt, nea, păcurar, varză*). Nu sunt uitate nici celelalte trei dialecte sud-dunărene, grupul aromânilor fiind considerat „le plus important hors du territoire roumain”¹².

Prezentarea varietăților dialectale ale românei se încheie cu o scurtă istorie a românilor. Spre deosebire de Michel Banniard, Jacques Allières folosește o bibliografie relativ recentă, însă nu sunt uitați nici clasicii lingvisticii românești ori romanice.

4. O carte destul de interesantă este și lucrarea intitulată *Comprendre les langues romanes*¹³, coordonată de Paul Teyssier, cunoscut în peisajul lingvistic francez mai ales ca specialist în lingvistică portugheză. Spre deosebire de manualul lui Jacques Allières, care trasa liniile generale de evoluție a limbilor romanice, de această dată avem o punere în aplicare a faptelor de limbă, autorii vizând mai ales acele elemente care pot duce la o bună înțelegere a limbilor romanice.

De fapt, avem în fața noastră un manual de învățare simultană a limbilor romanice, pe baza unor trăsături comune care pot facilita o bună înțelegere. Faptele de limbă sunt discutate tradițional, adică ținând cont de principalele părți de vorbire, însă, acolo unde se impune, sunt detaliate unele aspecte.

4.1. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, românei i se acordă o atenție specială mai ales în primul capitol, unde sunt abordate unele chestiuni de fonetică, ortografie și ortoepie. Se discută chiar și pe marginea cratimei, văzută ca o „élision”, încercându-se astfel o apropiere de limba franceză: „Il s’agit là d’un phénomène familier au francophone: certains mots grammaticaux monosyllabiques sont frappés d’élision, ce que, en roumain, l’écriture indique non pas par une apostrophe comme en français, mais par un trait d’union”¹⁴.

4.2. După o analiză sumară, dar elocventă a lexicului limbilor romanice avute în vedere, se urmăresc principalele mijloace de îmbogățire a acestuia și se face o istorie a cuvintelor. Se remarcă faptul că româna are o preferință specială pentru diminutive precum italiana, fapt dovedit și de exemplele aduse în discuție: „comme l’italien, le roumain compte un nombre considérable de suffixes diminutifs”¹⁵.

În general, am constatat o bună prezentare a diverselor aspecte gramaticale legate de limba română, chiar dacă, pe alocuri, se mai puteau face unele observații care puteau veni în sprijinul celor care doresc să învețe limba română. Numeralul este și el bine prezentat, însă alegerea formelor populare *patrusprezece* și *șasesprezece* nu e tocmai

¹² *Ibidem*, p. 298.

¹³ Paul Teyssier (coord.), *Comprendre les langues romanes. Du français à l’espagnol, au portugais, à l’italien & au roumain* (Méthode d’intercompréhension), Paris, Editions Chandeigne, 2004, 396 p.

¹⁴ *Ibidem*, p. 51.

¹⁵ *Ibidem*, p. 122.

potrivită și, în plus, e contrară normei care, după cum se știe, recomandă să se folosească *paisprezece* și *șaisprezece*¹⁶.

4.3. Punerea informației gramaticale din cele cinci limbi în tabele ajută fără doar și poate la o mai bună vizualizare și reținere a exemplurilor. Am remarcat, de altfel, că majoritatea cuvintelor fac parte din vocabularul fundamental al limbilor romanice în discuție, ceea ce ușurează într-un fel înțelegerea între vorbitorii principalelor limbi romanice.

Lipsește și în această carte referințele bibliografice consacrate, care ar fi putut duce la lămurirea unor aspecte mai greu de priceput.

5. Nu putem încheia intervenția noastră fără a face câteva observații asupra unui bine cunoscut dicționar, *Le Petit Robert*¹⁷. Deschiderea autorilor către romanitate și către limba română s-a făcut prin inserarea în paginile dicționarului a unor tabele care conțin informații de ordin etimologic, încercându-se astfel să se ofere o imagine de ansamblu asupra evoluției unor cuvinte latinești și asupra descendenților lor actuali din limbile romanice.

Prin aceasta, s-a dorit să se găsească „des pistes en direction d'autres langues, établissant des liens entre mots français et mots d'autres langues issues du latin”¹⁸.

5.1. În general, am observat că autorii dicționarului cunosc bine faptele de limbă, însă, deseori, analizele acestora nu sunt complete, iar greșelile de limba română strecurate în paginile dicționarului ar putea fi clasificate în modul următor¹⁹: a) non-identitatea formală a termenilor discutați și dați ca exemplu pentru limba română (cuvântul românesc e menționat cu o formă greșită: *abate* nu *abbate*, *acru* nu *agru*, *încet* nu *cet*, *zece* nu *zese*, *mai* nu *main*, *roșu* nu *ros*, *veghea* nu *veghia* etc.); b) alegerea unei piste etimologice false: *femeie* provine din lat. *familia*, iar nu din lat. *femina*, *mamă* provine din lat. pop. *mamma*, iar nu din sârbo-croatul *majka*; c) ignorarea unuia dintre membrii dubletelor etimologice: *cupă* și *cuvă*, *a blestema* și *a blama*, *a închina* și *a înclina*, *a libera* și *a livra*, *a pleca* și *a plia* etc.

6. Trecerea în revistă a acestor studii a avut un dublu rol. În primul rând, am avut în vedere familiarizarea specialiștilor români cu unele dintre cele mai recente studii apărute în Franța. În al doilea rând, am vrut să surprindem modul în care e abordată limba română în paginile lucrărilor de specialitate.

6.1. Chiar dacă uneori am constatat unele inadvertențe sau greșeli de interpretare, mai mari ori mai mici, în prezentarea faptelor de limbă, credem că, în general, discuțiile pe marginea limbii române sunt benefice pentru lingvistica românească, care avea nevoie de o repunere în circulație în peisajul lingvistic francez și în cel european. Limba română își reconfirmă astfel statutul său de limbă egalitară, iar nu inferioară sau periferică, așa cum se avansa cândva în Europa.

¹⁶ A se vedea *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, Academia Română, 2005, 871 p.

¹⁷ *Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française*, nouvelle édition, texte remanié et amplifié, sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey, Paris, Editions Le Robert – VUEF, 2002, XXXVII p. + 2950 p.

¹⁸ *Ibidem*, p. XIX.

¹⁹ A se vedea și articolul nostru *Apropo de un dicționar... Le Petit Robert*, în *Actele Colocviului Internațional de Științe ale limbajului*, vol. al VII-lea (Limbaje și Comunicare), Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2004, p. 281-290.

Bibliografie complementară

a) Izvoare

Codicele Voronețean, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Universitatea București & Editura Minerva, 1981, 488 p. + 86 p. (fac-similés) [= CV].
La Chanson de Roland, édition critique et traduction de Ian Short, coll. „Lettres gothiques”, Librairie Générale Française, Paris, 1990, 288 p. [= CR].
Palia de la Orăștie (1852), vol. I. *Textul*, vol. II. *Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005-2007, 229 p. + 458 p. [= PO].

b) Bibliografie de referință

Chircu, Adrian, *Limbile romanice azi: o reconsiderare*, in *Comunicare interculturală și integrare europeană* (eds. Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu), Iași, Editura Alfa, 2006, p. 59-63.
Chircu, Adrian, recenzie la Paul Teyssier (dir.), *Comprendre les langues romanes. Du français à l'espagnol, au portugais, à l'italien & au roumain. Méthode d'intercompréhension*, Ouvrage élaboré par une équipe de romanistes avec la collaboration de Romana Timoc-Bardy pour le roumain, Édition coordonnée par Jacqueline Brunet et Jacques Schmidely, Paris, Chandeigne, 2004, 396 p., in „Vox Romanica”, nr. 64, Editions Francke Bâle/Tübingen, 2005, p. 220-224.
Chircu, Adrian, recenzie la Jacques Allières, *Les langues de l'Europe*, coll. „Que sais-je?”, nr. 3559, Paris, Presses Universitaires de France, 2000, 128 p., in „Dacoromania”, serie nouă, IX, 2004-2005, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2005, p. 341-344.
Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002, 1055 p.
Pușcariu, Sextil, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element*, III-Reihe: Wörterbuch, 1, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905, 235 p.
Herreras, José Carlos, *La diffusion des langues internationales de l'Union européenne*, Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, tomes I-II, Louvain-la-Neuve, Editions Peeters & Institut de linguistique, 2001, 157 p. + 247 p.

Le roumain dans / et la linguistique française. Quelques remarques sur des ouvrages parus en France

L'intervention de l'auteur a pour but de présenter quelques ouvrages de linguistiques romane et générale, publiés en France. Celui-ci suit spécialement la façon dont sont perçus les faits de langue. En même temps, il se propose de souligner que, bien que certaines contributions mettent en évidence de bonnes connaissances sur le roumain, il existe aussi des linguistes qui ne se sont pas attentivement penchés sur cette langue, d'où la présence de fautes dans l'interprétation de divers aspects.

Sans doute, le roumain reste l'une des langues majeures de l'Europe et, ces derniers temps, l'auteur remarque un regain d'intérêt pour son étude.

*Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
România*